

VÝZKUM BULHARSKÝCH KOMUNIT VE STŘEDNÍ EVROPĚ

Vladimir Penčev

V procesech utvrzování a rozvoje bulharské etnologie a sociokulturní antropologie se v posledních desetiletích ukázal být jedním z nejméně frekventovaných témat výzkum Bulharů v cizině. Je to snadno pochopitelné – do r. 1989 to byla z různých důvodů, u kterých se nebudu zastavovat, téměř zakázaná problematika. Právě proto se na ni vrhli ještě v první polovině 90. let různí odborníci. Vědecký zájem ale směřoval především k početnějšímu a kompaktnějšímu bulharskému osídlení v cizině, mj. na Ukrajině, v Moldavsku, Rumunsku či bývalé Jugoslávii. V souvislosti s tím bych si dovilil nastínit svůj osobní názor na procesy formování a existence podobných lidských společenství, které obvykle nazýváme menšiny.

V daném případě je podle mne zcela případné hovořit o *společenstvích/komunitách v jinoetnickém prostředí*¹. Samotný termín *společenství* s sebou nese celou řadu konotací, z čehož pramení i řada způsobů jeho vědeckého pojmání, přesto se domnívám, že daný koncept je v uvedeném ohledu nejužitečnější. Budeme-li „společenství“ chápat jako souhrn členů dotyčné skupiny, kteří jsou reálně časově a prostorově sjednoceni na základě alespoň jednoho společného sociálního příznaku (v našem případě – etnickou sounáležitostí), je společenství právě tou kategorií, která nejlépe odhaluje obsah přítomnosti a existence jisté skupiny lidí s určitým etnickým původem mimo státní hranice toho kterého státu. Současně s tím, jak obvykle probíhají procesy jeho integrace do odpovídající společnosti, se tato skupina lidí s odlišným etnickým původem začíná formovat a rozvíjet jako komunita, a to na jedné straně v součin-

nosti s dalšími etnickými komunitami na tomtéž území a samozřejmě také, resp. především a po-nejvíce, s dominujícím majoritním, tj. státotvorným etnickým společenstvím.

Logicky následuje otázka týkající se geneze a podstaty těchto komunit. V obecné rovině je možné rozlišit tři základní typy mechanismů, které určují a rámuji procesy ustavování obdobných lidských formací. Podstatné přitom je, že dva z nich mají migrační charakter, zatímco třetí nikoli. Typ, který můžeme nazvat etnickou enklávou (nebo etnoenklávou), je v evropském sociálně kulturním prostoru díky historickému osudu tohoto kontinentu nepochybně nejméně frekventovanější. Etnoenkláva je produktem nekonečných válek a konfliktů mezi státy, v důsledku kterých se státní hranice trvale měnily a teritoria z určitého etnického území se dostávala pod jurisdikci sousedních států. V typickém případě se jedná o část určitého národa, odtrženou státní hranicí od svého (do té doby majoritního) společenství, kdy uvedený zásah přerušil etnickou a společenskou kontinuitu s tímto společenstvím a odtržená část začíná budovat novou etnokulturní podstatu a vy-

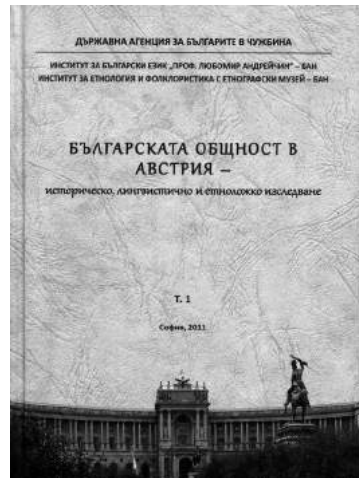
¹ Odkázal bych se v souvislosti s tím i na další svůj text v češtině – viz PENČEV, Vladimír. Češi v Bulharsku, aneb O typologizaci, etapizaci a procesech adaptace českého vystěhovalectví do bulharských zemí. *Český lid*, roč. 95, č. 2, s. 115–126.

tvářet nové (a své vlastní) struktury. Taková skupina lidí se začíná formovat jako komunita v jinoetnickém prostředí se všemi charakteristickými identifikačními markery. Pro etnoenklávu je typické, že usiluje o to, aby v žádném případě nedošlo k přerušení pupeční šňůry spojující ji s mateřským společenstvím, že zakládá svoje bytí na úsilí navrátit se zpět do jí náležejícího prostoru v hranicích mateřského etnického území (konkretizovaného nejčastěji v podobě státního teritoria), že je naladěna a priori revizionisticky a je aktivní. Pokusy o asimilaci nebo o umělé navození etnických procesů s asimilačním záměrem ze strany sociokulturně dominujícího obyvatelstva přijímajícího státu jsou někdy neúspěšné, a proto takový stát často organizuje násilné přesídlenecké kampaně (do vnitrozemí svého území anebo naopak k teritoriu mateřského společenství dané etnoenklávy), pro které se zrodil termín „etnická čistka“. Z druhé strany je ovšem samozřejmé, že příkladů úspěšné asimilační politiky je hodně a setkáme se s nimi na mnoha místech.

Jak jsem již uvedl, mají další dva typy etnických společenství v jinoetnickém prostředí migrační charakter. Etnická diaspora (nebo etnodiaspora) má pouze migrační původ, přičemž nezáleží na tom, zda příčiny, které k migraci vedly, byly sociálního, ekonomického, politického nebo jiného rázu. Evropské, jakož i světové dějiny, nám nabízejí stovky takových příkladů. Tento typ společenství se, na rozdíl od etnoenklávy, ustavuje a rozvíjí záměrně ve směru života v jinoetnickém okolí. Z tohoto důvodu jsou jeho strukturální základy mnohem pružnější (ale také labilnější) a jeho identifikační markery mnohem rozvinutější, stejně jako jeho možnosti ke vzájemné mezi-etnické součinnosti. Stejně jako etnoenkláva je etnodiaspora, která je produktem masové migrace, kompaktní. Právě proto v nově osvojeném prostoru (protože etnodiaspora „vlastní“ území, které chápe jako „svoje“) velmi brzy obnovuje obecní a institucionální strukturu typickou pro všechny etnické komunity a začíná plnohodnotně fungovat. Jiným problémem je, že i v tomto případě přijímací stát do prostoru komunity velice často intervenuje a rozhazuje milníky vyznačující její hranice, aby ji podrobil své sociální a administrativní struktuře. Současně se v souvislosti s procesy globalizace a všeobecnou snahou o rozšíření Evropské unie, jejichž výrazem je skutečnost, že každý evropský stát přiznává etnickým menšinám na svém území individuální i kolektivní práva, stává podstatným prvkem vztahu států k těmto menšinám to, že se právě tato společenství často emblematicky – v historickém, sociálním i etnickém smyslu jsou totiž pro společnost daného státu obvykle bezproblémová. Specifická je v tomto kontextu situace tzv. světových diaspor – Židů, Romů, Arménů a dalších, jimiž se však zde nebudeme zabývat.

A nakonec, na třetím místě v této typologii, lze vymezit etnickou dispersi (nebo etnodispersi). Jde o realitu, již lze jen těžko formulovat a analyzovat, přičemž právě tento fakt je patrně důvodem, proč etnodisperse jaksi uniká badatelskému zájmu. Tato forma jinoetnické přítomnosti se díky své migrační povaze často ztotožňuje s etnodiasporou, v takovém případě se ovšem opomíjejí její vlastní typologické charakteristiky, které uvádějí do pohybu zcela odlišné mechanismy jejího formování a způsobu existence. Geneze

Podrobněji se touto problematikou zabývám v jiném příspěvku – viz PENČEV, Vladimír. Za horata i terminite, ili za bälgarite izvan Bälgarija. *Balgarski folklor*, 2, 2011, s. 5–13.

doc. dr. Vladimír Penčev (1957)

Působí na Ústavu etnologie a folkloristiky s Etnografickým muzeem Bulharské akademie věd. Zabývá se výzkumem menšinových komunit v jinoetnickém prostředí, dějiny bulharské a slovenské folkloristiky a etnologie, etnologií slovanstva atd.

etnodisperse (z lat. *dispersio* – rozptýlení, rozptyl) je spojena s migračními pohyby z (především) ekonomických a politických důvodů (ale i dalších – třeba kvůli sňatku), přičemž migrace samotná se může týkat jednotlivců i skupin. Takové společenství není produktem kompaktního usídlení a nevytváří vlastní obecní struktury. Nevlastní „své“ území, nýbrž je roztroušené po celém území přijímacího státu. Přestože buduje vlastní instituce, které v takových případech bývají velice účinné, bývá etnodisperse jen zřídka kdy přítomna ve společenském vědomí přijímacího státu jako etnický subjekt, patrně proto, že sama apriorně přijímá v daném státu existující společenské a administrativní struktury a podřizuje se jim. Vzájemné vztahy uvnitř takového společenství jsou značně labilní (především z důvodu nekompaktnosti), ale zajišťují úroveň potřebnou k jeho sebeprodukci. Možná právě proto jeho úsilí směřuje pouze k projevování vlastní etnokulturní identity a jeho nároky končí maximálně u určitých forem kulturní a náboženské autonomie. Stojí za zmínku, že v procesu uznávání menšinových práv, o kterém jsme se již výše zmiňovali, jsou tato společenství evropskými státy podporovaná stejně jako etnodiaspory.

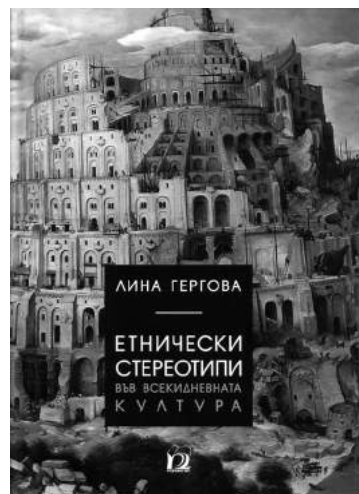
Právě bulharským etnodispersím ale u nás v 90. letech skoro nikdo nevěnoval pozornost. Dálo by se říci, že první pokus byl uskutečněn v r. 1993 hned po vzniku České republiky, a to česko-bulharským výzkumným týmem (V. Todorov, Z. Urban, M. Moravcová, K. Michajlovová a V. Penčev – pod pseudonymem Pobratim, podle historického česko-bulharského sdružení existujícího v Praze v 60. letech 19. století), který tehdy provedl terénní výzkum mezi místními Bulhary a o rok později vydal v Sofii knihu *Bulhaři v českých zemích* (1994). Podstatné v tomto případě bylo, že přístup ke zkoumání komunity byl antropologický, tak jak byly migrační procesy, dějiny usídlování, kulturní střet přesídlenců s místním obyvatelstvem, formování komunity a jejích institucí, porozumění a nedorozumění v dialogu, vytvoření vzájemných stereotypů, parametry etnokulturní identity, procesy její manifestace atd., atd. analyzovány prizmatem jednotlivého člověka, osobnosti. Tento přístup si zachoval později i jeden ze spoluautorů – Vladimír Penčev – ve knize, která vyšla česky – *Po serpentínách sebepoznání a poznání toho druhého* (2013). Troufnu si říci, že i když lze v citovaném výše prvním pokusu najít i některé spíš prozaistické postoje k tematice, byl tehdy rozpracován poměrně úspěšný model výzkumu podobných komunit, který později našel uplatnění při realizaci mnohem širšího společného bulharsko-slovenského projektu zabývajících se Bulhary na Slovensku.

Tým tohoto projektu byl sestaven za účasti několika vědeckých ústavů Bulharské a Slovenské akademie věd, jakož i slovenských univerzit. Záměrem bylo uskutečnit komplexní terénní výzkum bulharské komunity v této zemi (proběhl v r. 2002), jehož výsledky byly vydány v r. 2005 ve dvou dvojjazyčných svazcích v Bratislavě a v Sofii pod názvem *Bulhaři na Slovensku. Etnokulturní charakteristiky a souvislosti*. Jeden svazek (bratislavský, ed. Eva Krekovičová a Vladimír Penčev) shromáždil příspěvky z vědecké konference na toto téma z r. 2004, které se zúčastnila řada bulharských, slovenských a českých antropologů, etnologů, folkloristů,

jazykovědců, historiků atd., a jejímž cílem bylo identifikovat parametry bulharského osídlení na Slovensku, zviditelnit existenci zde žijící specifické komunity, poukázat na procesy jejího formování, analyzovat její geografické, institucionální a etnokulturní charakteristiky, specifikovat příznačné projevy její identity, odhalit mechanismy vzájemných vlivů se slovenským prostředím a to možná nejpodstatnější – poukázat na to lidské v existenci bulharské komunity na slovenském území, na konkrétní osudy jejích jednotlivých představitelů, na jejich každodenní i sváteční život, na jejich problémy a radosti. Tento poslední záměr se výstižně projevilo ve druhém, sofijském svazku (ed. Natalija Raškovová a Vladimír Peňčev), v němž byly výhradně na základě terénní práce skoro všechny analyzované vědecké problémy reflektovány prostřednictvím subjektivního pohledu. Logickým pokračováním byla i v r. 2007 zveřejněná monografie členky vědeckého týmu Svetlany Antovové „Zde žijeme, zdejší chleba jíme“. *Etnokulturní identita Bulharů na Slovensku*, jakož i publikace *Etnické stereotypy v každodenní kultuře* z r. 2012 Liny Gergové, ve které je značná část textu věnována právě slovenským Bulharům. Troufnu si tvrdit, že ve všech uvedených případech dokázal aplikovaný antropologický přístup zviditelnit složité migrační, adaptační, identifikační a jiné procesy, které se rozvíjely a rozvíjejí na slovenském území mezi příslušníky bulharské komunity a navíc se stal svérázným modelem podobných bádání. Důkazem toho je následující výzkum další středoevropské bulharské komunity – Bulharů v Rakousku.

Tento terénní výzkum byl uskutečněn postupně v průběhu let 2006–2008, opět komplexním týmem složeným z antropologů, etnologů, folkloristů a jazykovědců. Část účastníků měla zkušenosti právě ze slovenského projektu, a proto se výrazně přidržovala již zmíněného modelu. I v tomto případě směřoval akcent bádání k osobnímu hledisku, k lidskému zornému úhlu na rozvoj analyzovaných procesů. Navíc výzkumný tým nabídl možnost se k nim vyjádřit i samotným představitelům komunity, a to jak v rámci vědecké konference pořádané ve Vídni v r. 2009, tak i v již dříve (2011) vydaném prvním svazku z výzkumných výsledků nesoucím název *Bulharská komunita v Rakousku* (ed. Snežana Jovevová-Dimitrovová, Anna Kočevová a Vladimír Peňčev). Stejně jako ve „slovenském“ případě je i zde záměr zveřejnit v chystaném druhém svazku terénní materiály, které by reprezentovaly právě onen „vnitřní“ diskurs.

Výše zmíněný „postupný“ výzkum se uskutečnil také i mezi Bulhary v Maďarsku, a to na rozhraní 20. a 21. století vědeckým týmem z bývalého Ústavu pro folklor, jehož cílem bylo probádat v terénu problémy kulturní a sociální adaptace tamějších Bulharů v jinoetnickém prostředí, jejich kulturní bilingvismus, jakož i markery a obrazy jejich identifikace v daném prostředí. Výsledkem z těchto výzkumů byly četné studie ve vědeckých časopisech, specializované číslo časopisu *Bulharský folklor* (1/2011) pod názvem *Bulharsko – Maďarsko – etnokulturní tradice a současnost* (ed. Natalija Raškovová), monografie Valentiny Ganevové-Rajčevové *Bulhaři v Maďarsku – problémy kulturní identity* z r. 2004 ad. I zde byl uplatněn převážně antropologický přístup s cílem vytyčit

identifikační parametry a projevy nejen komunity jako takové, ale i jejich jednotlivých příslušníků, analyzovat jejich specifický každodenní a sváteční život v rámcich dvou kultur, vystopovat mechanismy interkulturních souvislostí atd., a to vždy na základě terénních výzkumů. Jednou větou, i tento projekt se plně vepsal do modelu zkoumání bulharských komunit ve střední Evropě.

Do jisté míry odlišný je přístup ve výzkumu Bulharů v polských zemích, jemuž se jedinečným způsobem věnovala Katja Michajlovová, majíc zkušenosti z týmových výzkumů komunit v České republice a Slovensku, Michajlovová pomalu a postupně zkoumá během skoro dvaceti let příslušníky bulharské komunity v Polsku v rámcich různých projektů, např. *Bulhaři v Polsku a Poláci v Bulharsku – problémy etnokulturní identity, Identity, stereotypy a mýty v bulharské a polské kultuře v podmínkách multikulturalismu* ad., díky kterým publikovala četné vědecké studie především o identifikačních parametrech dané komunity, o manifestaci etnokulturní identity jejích členů v polském prostředí, o vzájemných stereotypech, o vzájemných kulturních interakcích atd. V těchto pracích byly rovněž uplatňovány antropologické metody a přístupy, takže se ani tyto výzkumy neliší od ostatních výzkumů bulharských komunit v střední Evropě.

Logická otázka tak v tomto případě zní: lze na základě všech zmíněných badatelských zkušeností bulharských vědců z posledních desetiletí hovořit o typologicky vyhraněném středoevropském Bulharovi – *homo bulgaricus centroeuropaeus*², lišícím se svými charakteristikami od ostatních Bulharů, jak v samotném Bulharsku, tak i v dalších zemích, kam směřovali migrační vlny? Odpověď spočívá především v procesech formování a utrzování bulharských komunit ve středoevropském prostoru, tj. v České republice, na Slovensku, v Maďarsku, Rakousku a Polsku. Mechanismy jejího konstruování a konstituování byly ve všech případech etnodispersního typu, a to jako výsledek několika migračních pohybů z bulharských zemí ve 20. století, jež bychom mohli podmíněně označit jako „zahradnický“, „studentský“, „plážový“ a „gastarbeiterský“. K nim patří i specifická „pracovní“ migrace do bývalého Československa ve 40. a 50. letech. 20. století. Ať již méně nebo více, všechny tyto vlny mají ekonomický a sociální

podtext. Výjimkou z tohoto modelu je jediné „politická“ migrace do Rakouska v době socialismu.

Bulharští zahradníci jsou známí v celé střední Evropě. Po druhé světové válce se část z nich usídlila ve zmíněných zemích a prakticky v nich založila početné bulharské komunity. Tamější univerzity zůstávají dodnes vyhledávanými destinacemi, a proto se logicky část studentů, především díky smíšeným manželstvím, stává součástí těchto komunit. Z druhé strany, v době socialismu bylo Bulharsko oblíbenou turistickou destinací, což vedlo k dalším smíšeným manželstvím, která obvykle zakotvila nikoliv v Bulharsku, ale ve výše uvedených státech. Migrační vlna z ekonomických a sociálních důvodů po r. 1989 pak do těchto zemí opět přivedla řadu dalších Bulharů, podobně jako tomu bylo po válce, kdy se konkrétně do bývalého Československa migranti dostali na základě mezistátních pracovních dohod a část z nich zde zůstala. A nakonec, důvody a podmínky tehdejší tzv. politické migrace do Rakouska jsou zřejmé.

Velmi podobný způsob formování bulharských komunit ve střední Evropě se samozřejmě podepsal na podobných modelech integračních a identifikačních procesů Bulharů v tomto prostoru. To lze dobře vidět i v čerstvé monografii Snežany Jovevové-Dimitrovové *Modely integrace Bulharů v střední Evropě* z r. 2013.

Z druhé strany ukazují analýzy i na uplatnění podobných modelů v každodenním a svátečním životě příslušníků bulharských komunit v důsledku kulturních interakcí s místním obyvatelstvem ve zmíněných zemích. Z toho všeho lze soudit, že hledání typologicky odlišného středoevropského typu Bulhara má své motivace a bude tak představovat otázku pro další výzkumy.

Literatura

- ANTOVA, S. „*Tuk živeem, tukašen chljab jadem*“. *Etnokulturnata identičnost na balgarite v Slovakija*. Sofia: Paradigma, 2007.
- Bálgari v Slovakija. *Etnokulturni charakteristiki i vzaimodejstvija*. Terenno izsledvane. Ed. N. Raškova, V. Penčev. Sofija: Prof. Marin Drinov, 2005.
- Bulhari na Slovensku. *Etnokulturne charakteristiki a súvislosti*. Štúdie. Ed. E. Krekovičová, V. Penčev. Bratislava: Veda, 2005.

² Blíže viz PENČEV, Vladimír. *Homo bulgaricus centroeuropaeus*, ili za avtoreflexijata na obraza. In *Šišmanovi dni 2012*. Sofia: AI Prof. Marin Drinov, s. 272–279.

Bálgarija i Ungarija – etnokulturni tradicii i sávremennost. Ed. N. Raškova. *Bálgarski folklor*, 1, 2011.

Bálgarskata obštnost v Avstrija: istoričesko, lingvistično i etnološko izsledvane. Ed. S. Joveva-Dimitrova, A. Kočeva, V. Penčev. Tom 1. Sofia: DABČ, 2011.

GANEVA-RAJČEVA, V. *Bálgarite v Ungarija: problemi na kulturnata identičnost*. Sofija: Prof. Marin Drinov, 2004.

GERGOVA, L. *Etničeski stereotipi váv vsekidnevnata kultura*. Sofija: Paradigma, 2013.

JOVEVA-DIMITROVA, S. *Modeli na integracija na bálgarite v Sredna Evropa*. Sofija: Multiprint, 2013.

PENČEV, Vladimir. *Po serpentinách sebezpoznaní a poznání toho druhého. Češi a Slováci v Bulharsku, Bulhaři v České republice*. Praha: HHS, 2013.

Pobratim. *Bálgari po českite zemi*. Sofija: Sv. Kl. Ochridski, 1994.

SUMMARY & KEYWORDS

A Survey of Bulgarian Communities in Central Europe

In this work, we provide an overview of the scientific interests of Bulgarian anthropology, ethnology and folklore studies in recent decades, particularly with regards to research on Bulgarian communities in Central Europe—Slovakia, the Czech Republic, Hungary, Austria and Poland. The results of several published research works are summarized and presented. The text aims to formulate the set of typological characteristics that define the Bulgarian emigrant in Central Europe.

► Bulgarian communities in Central Europe, research results, scientific publications

Práce nabízí pohled na vědecký zájem bulharské antropologie, etnologie a folkloristiky v posledních desetiletích o bulharské komunity ve Střední Evropě, konkrétněji v České republice, na Slovensku, v Maďarsku, Rakousku a Polsku. Analyzovány jsou konkrétní badatelské výsledky ve formě vědeckých publikací v Bulharsku a v cizině. Na konci příspěvku je formulován specifický typ bulharského emigranta ve Střední Evropě, který nese typologické charakteristiky.

► bulharské komunity ve Střední Evropě, výsledky bádání, vědecké publikace